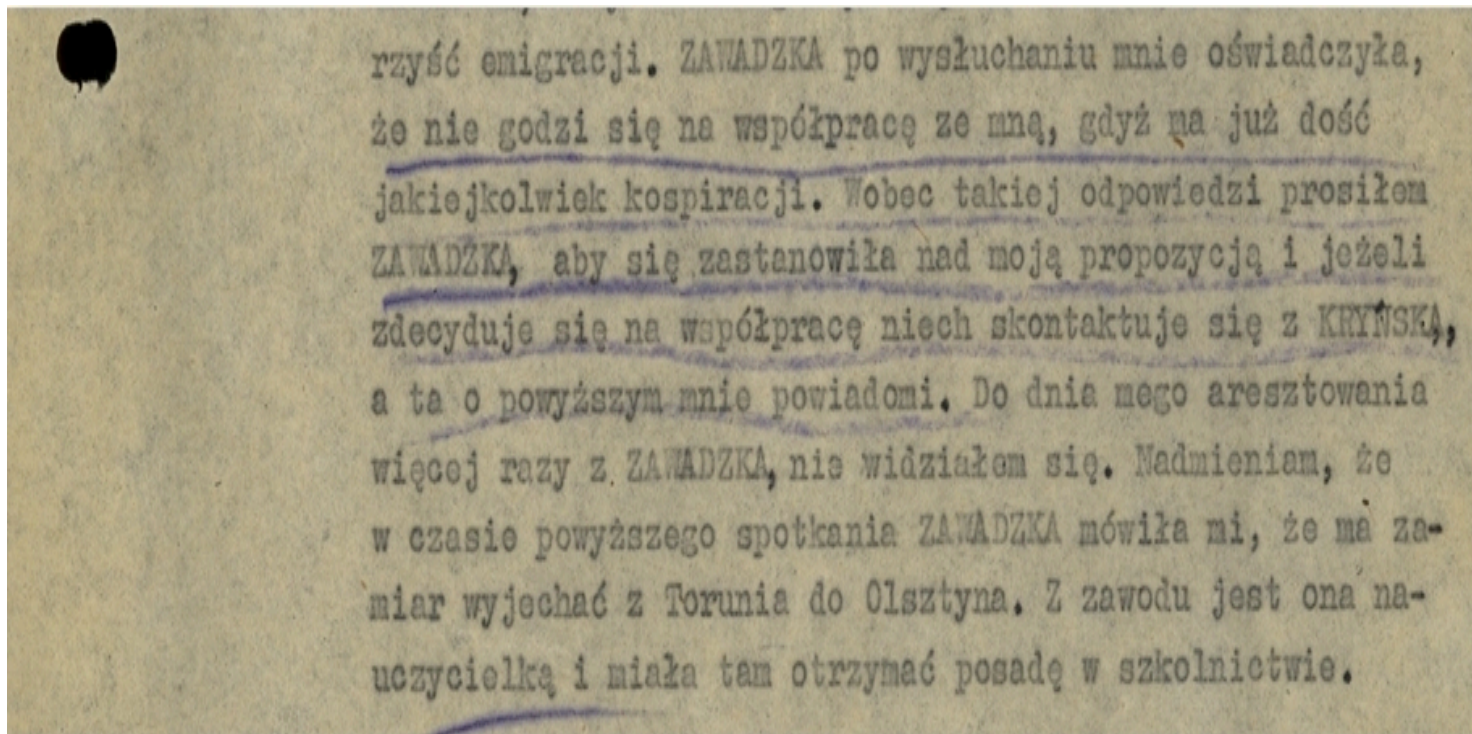

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/okupacja-niemiecka/97540,W-konspiracji-byla-postacia-legendarna-Niesamowity-zyciorys-Elzbiety-Zawackiej.html>

Fragment zeznań Andrzeja Czaykowskiego ps. „Garda” dotyczący Elżbiety Zawackiej (z zasobu IPN)

BIOGRAM / BIOGRAFIA

W konspiracji była postacią legendarną. Niesamowity życiorys Elżbiety Zawackiej

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: ANNA LASEK 15.04.2023

Jej życie to gotowy scenariusz na doskonały film wojenny. Pedagog, matematyk i profesor nauk humanistycznych, żołnierz AK, powstaniec warszawski, więzień okresu stalinowskiego. Przede wszystkim jednak legendarna kurierka,

emisariuszka Komendanta Głównego ZWZ do Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie. Jedyna kobieta w gronie cichociemnych oraz druga w historii polskich sił zbrojnych generał brygady.

Cechy jej charakteru: odwaga, determinacja i konsekwencja oraz doskonała pamięć i biegła znajomość języka niemieckiego, a także nordycki typ urody sprawiły, że była doskonałym kurierem. Podczas II wojny światowej, posługując się fałszywymi dokumentami, ponad sto razy przekraczała granicę III Rzeszy, przenosząc nielegalnie na trasie Warszawa-Berlin rozkazy, meldunki, informacje, mikrofilmy oraz pieniądze.

**Elżbieta Zawacka w mundurze
PWK, 1936 r. (fot. ze zbiorów
Fundacji Generał Elżbiety
Zawackiej)**

Początki. Praca z młodzieżą w II RP

Urodziła się 19 marca 1909 r. w Toruniu. Tam skończyła niemiecką szkołę podstawową oraz zdała maturę w Żeńskim Gimnazjum Humanistycznym. W 1935 r. ukończyła studia matematyczne na Wydziale Matematycznym Uniwersytetu w Poznaniu, następnie pracowała jako nauczyciel matematyki kolejno w Sompolnie (Łódzkie), Otorowie (Poznańskie), Toruniu i Tarnowskich Górach.

Podczas studiów zaangażowała się w działalność Przynależności Wojskowej Kobiet (PWK), po studiach łączyła pracę nauczyciela matematyki z funkcją instruktora przynależności obronnej dla kobiet oraz prowadziła własny hufiec. W 1937 r. zrezygnowała z pracy w szkole, aby oddać się w pełni tworzeniu struktur PWK.

Elżbieta Zawacka (w środku) i komendantki plutonów. Garczyn, 1939 r. (fot. ze zbiorów Fundacji Generał Elżbiety Zawackiej)

Okupacja. Konspiracyjna służba

Od 1939 r. pełniła funkcję komendantki Rejonu Śląskiego PWK w Katowicach. We wrześniu 1939 r., jako żołnierz Kobiecego Batalionu Pomocniczej Służby Wojskowej, walczyła w obronie Lwowa. Po przyjeździe do Warszawy, w październiku 1939 r., została zaprzysiężona pod pseudonimem „Zelma” w nowo powstałej Służbie Zwycięstwu Polski i oddelegowana do tworzenia lokalnych struktur SZP na – znany jej z pracy instruktorki w PWK – Śląsk. Na Śląsku pełniła funkcję szefowej łączności w Komendzie Podokręgu SZP-Związku Walki Zbrojnej.

W latach 1941-1942, podczas pobytów w Warszawie, uczestniczyła w tajnym nauczaniu oraz studiowała pedagogikę społeczną na tajnych kompletach Wolnej Wszechnicy Polskiej.

Pod koniec 1940 r., ze względu na biegłą znajomość języka niemieckiego, została przeniesiona do Warszawy. W strukturach Oddziału V Sztabu Komendy Głównej ZWZ-AK (kryptonim „Zagroda”), pod pseudonimem „Zo”, pełniła funkcje szefa Działu Łączności Zagranicznej oraz kuriera.

W latach 1941-1942, podczas pobytów w Warszawie, uczestniczyła w tajnym nauczaniu oraz studiowała pedagogikę społeczną na tajnych kompletach Wolnej Wszechnicy Polskiej. Od 1942 r., jako „Sulica”, kierowała śląskim referatem Wojskowej Służby Kobiet w AK.

Polski Londyn. Dotrzeć do Naczelnego Wodza

W grudniu 1942 r. posługując się francuskimi dokumentami na nazwisko Elise Riviere, podjęła pierwszą, niestety nieudaną, próbę dotarcia do Londynu. W lutym 1943 r., jako emisariuszka Komendanta Głównego AK, Stefana Roweckiego, ponownie wyruszyła z Warszawy, by przez Niemcy, Francję, Andorę, Hiszpanię i Gibraltar dotrzeć do Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie. Po trzech miesiącach podróży dotarła do celu statkiem, podając się za Elizabeth Watson. Podczas spotkania z prezydentem Władysławem Raczkiewiczem oraz gen. Władysławem Sikorskim zdała relację z sytuacji w okupowanym kraju oraz przekazała informacje i mikrofilmy z Komendy Głównej AK.

Po wykonaniu zadania podjęła decyzję o powrocie do kraju drogą lotniczą. Zdecydowała się na kurs spadochroniarski.

Jej misją była poprawa łączności między Sztabem Naczelnego Wodza w Londynie a KG AK w Warszawie oraz przedstawienie żądania gen. Stefana Roweckiego „Grota” dotyczącego uregulowania prawnego statusu służby żołnierzy-kobiet AK (w dekrete Prezydenta Rzeczypospolitej, Władysława Raczkiewicza, z dnia 27 października 1943 r. o przepisach dyscyplinarnych dla kobiet pełniących Pomocniczą Służbę Wojskową zapisano, że żołnierze kobiety mają te same obowiązki i prawa co żołnierze mężczyźni).

Powrót do kraju. Jedyna cichociemna

Po wykonaniu zadania podjęła decyzję o powrocie do kraju drogą lotniczą. Zdecydowała się na kurs spadochroniarski. Po ukończeniu kursu została zrzucona ze spadochronem z samolotu Halifax JD-171 „P”, w ramach akcji „Neon 4”, na terytorium okupowanej Polski. Wylądowała w nocy z 9 na 10 września 1943 r. na placówce odbiorczej „Solnica” we wsi Osowiec w powiecie Grodzisk Mazowiecki. Tak wspominała te wydarzenia:

„Szybko przeszłam kurs spadochroniarski. Przebywało się kilka dni w odosobnieniu w Wielkiej Brytanii. Stamtąd przywieziono mnie samochodem na lotnisko. Tam o godzinie 7.00 wieczorem razem z innymi cichociemnymi załadowaliśmy się do samolotu.”

Skromnie zauważyła też:

„Byłam jedyną cichociemną. Na pewno znalazłoby się dużo więcej chętnych, tylko nie było miejsca w samolocie.”

Po powrocie do kraju w 1943 r. zorganizowała placówki Wydziału Łączności Zagranicznej „Cyrk” w Katowicach, Sosnowcu i Wiedniu, a także zajmowała się szkoleniem kurierów i wytyczaniem nowych tras. W marcu 1944 r. została zdekonspirowana, groziło jej aresztowanie i musiała uciekać z Warszawy.

Znalazła schronienie u sióstr Niepokalanek w Szymanowie k. Sochaczewa. Do stolicy powróciła tuż przed wybuchem Powstania Warszawskiego i rozpoczęła pracę w Wojskowej Służbie Kobiet Komendy Głównej Armii Krajowej - Oddział I (Organizacyjny). Walczyła w Śródmieściu Północnym. Po zakończeniu powstania wydoszła się z Warszawy wraz z ludnością cywilną i wyjechała do Krakowa. Tu zajęła się odbudowaniem struktur komórki łączności oddziału V Komendy Głównej AK „Zagrody” oraz nawiązywaniem łączności z Londynem, a także nadzorowaniem działalności kurierskiej na trasach do Szwajcarii.

Pod koniec 1944 r. opracowała trasę do Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie dla emisariusza Jana Nowaka-Jeziorańskiego i jego żony Jadwigi Wolskiej vel Zaleskiej „Grety”. Sam Jeziorański tak wspominał służbę Zawackiej w podziemiu:

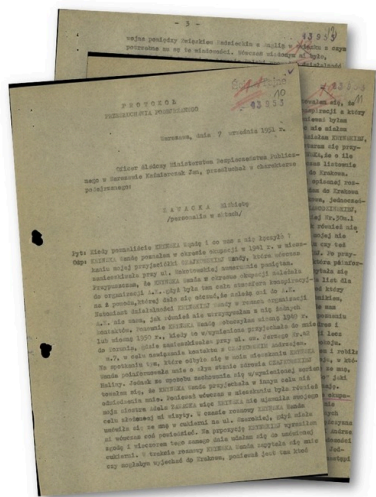
„Nawet w konspiracji, gdzie panuje anonimowość, „Zo” stała się postacią legendarną. Uchodziła za człowieka ostrego i wymagającego od innych, ale najbardziej od samej siebie. Jej oddanie służbie graniczyło

z fanatyzmem. Średniego wzrostu, blondynka o niebieskich oczach miała w sobie coś męskiego. Była surowa, poważna, trochę szorstka i bardzo rzeczowa. W czasie rozmowy ani razu nie uśmiechnęła się, nie padło ani jedno słowo natury bardziej osobistej, nic, co nie wiązało się ze służbowym tematem. „Zo” nie miała na to czasu. Dopiero na pożegnanie poczułem ciepły, mocny uścisk dłoni i usłyszałem lekkie westchnienie: *Daj Boże, żebyście dotarli.*”

W styczniu 1945 r. powróciła do Krakowa ze swojej ostatniej trasy kurierskiej - przewiozła pocztę Komendanta Głównego AK gen. Leopolda Okulickiego ps. „Niedźwiadek” do bazy w Kappel k. Freiburga. Po rozwiązaniu, w styczniu 1945 r., AK i zdemobilizowaniu zaangażowała się w działalność Delegatury Rządu na Kraj oraz Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”.

Nowe zniewolenie. W więzieniu bezpieki

W 1946 r. podjęła pracę jako inspektor w Państwowym Urzędzie Wychowania Fizycznego i Przynależenia Wojskowego przy Ministerstwie Obrony Narodowej. Zajmowała się m.in. organizowaniem akcji dożywiania najbardziej potrzebujących i opieki medycznej dla dzieci na wsi. W 1948 r., po zwolnieniu z urzędu, ponownie podjęła pracę nauczycielki matematyki, najpierw w Łodzi, a następnie w Toruniu i Olsztynie.

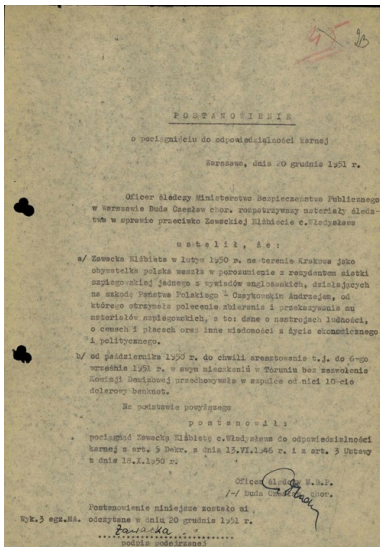
Protokół przesłuchania Elżbiety Zawackiej, 7 września 1951 r. (z zasobu IPN)

5 września 1951 r. została aresztowana i oskarżona o działalność w siatce szpiegowskiej cichociemnego, mjr.

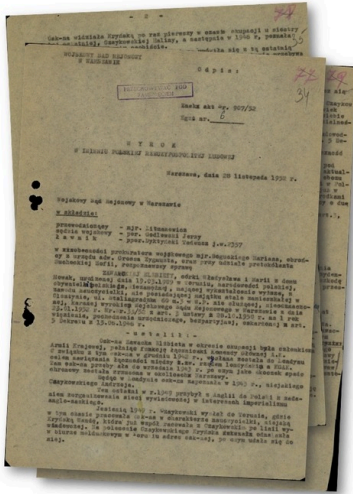
Andrzeja Czaykowskiego ps. „Garda” oraz o przechowywanie banknotu 10 dolarowego.

W 1976 r. wyjechała w celach badawczych do Londynu. Po powrocie do kraju spotkały ją z tego powodu represje i szykany ze strony władz komunistycznych.

Po procesie pokazowym, wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z 28 listopada 1952 r., została skazana za szpiegostwo na rzecz wywiadu brytyjskiego na 10 lat pozbawienia wolności.

Postanowienie z 20 grudnia 1951 r. o pociągnięciu do odpowiedzialności Elżbiety Zawackiej (z zasobu IPN)

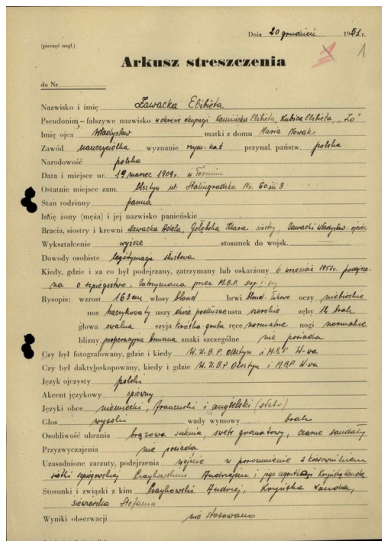

Wyrok WSR z 28 listopada 1952 r.

(z zasobu IPN)

Wyrok odbywała w więzieniu przy ul. Rakowieckiej w Warszawie, a później w Grudziądzu, bydgoskim Fordonie oraz w Bojanowie.

Podczas pobytu w więzieniu zaangażowała się w nauczanie współwięźniarek. W więzieniu Fordonie uczyła w przywięziennej szkole oraz pomagała więźniarkom w przygotowaniu do matury. Po zwolnieniu z więzienia w wyniku amnestii 24 lutego 1955 r., podjęła pracę pedagoga w Sierpcu, a później w Toruniu.

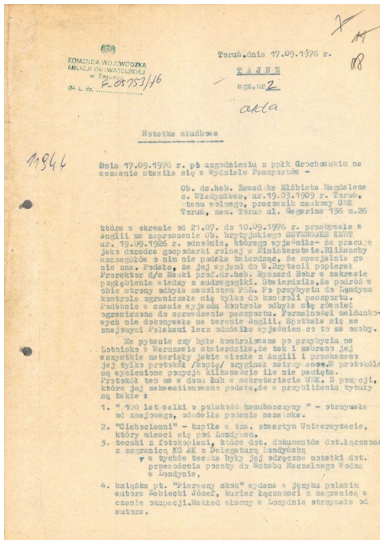
**Arkusz streszczenia śledztwa z 20
grudnia 1951 r. (z zasobu IPN)**

Przeprowadzona rewizja skrajna
data wynik następujący pozytywny
a) odzież, bielizna i pióra
b) broń
c) fotografie
d) przedmioty listy do rodziny
e) inne
Przesłuchano 2 w tej sprawie świadków, ich nazwiska, imiona i adres
a) dowodowych Leopolda Bortny, sam. ul. Łódzka 11m. 11
Leopolda Bortny, sam. ul. Łódzka 11m. 11
b) odwołanych
Rezultat dochodów niezawieszono sprawę z przeliczeniem z Komisji
Leopolda Bortny - rezydentem, został opóźniony, zgodnie
z przepisami państwa, oraz przedterminowo odwołano.
Powyższą sprawę przekazano do MSWiA i Komisji Wydziału Spraw
Przedstawicielstwa Głównego
z wnioskiem o przekazanie do sądu.
Dowody rzeczowe
Przesłano do _____ Nr pokwitowania _____
Sprawę zaczęto dn. 2 września 1951 Skuteczność 20 grudnia 1951
Uwagi:
Leopold Podpis naczelnika:
Sprawy liczone Nr. Nr.
Uwagi:

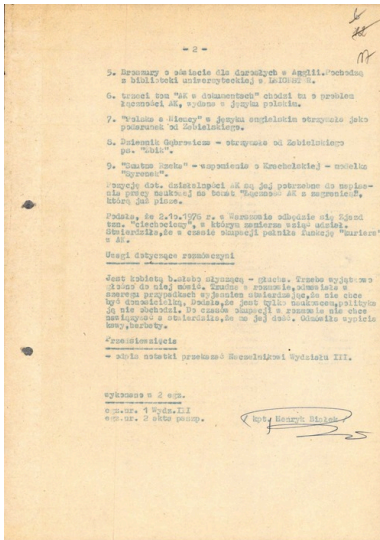
**Arkusz streszczenia śledztwa z 20
grudnia 1951 r. (z zasobu IPN)**

Pozostać sobą. W służbie nauki i pamięci

Kolejny etap swojego życia poświęciła pracy naukowej. W 1965 r. obroniła na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu doktorat i objęła stanowisko adiunkta andragoga w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Gdańsku. W 1975 r., już jako doktor habilitowany, rozpoczęła pracę w Instytucie Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. W 1976 r. wyjechała w celach badawczych do Londynu. Po powrocie do kraju spotkały ją z tego powodu represje i szykany ze strony władz komunistycznych, co ostatecznie doprowadziło do rezygnacji z pracy naukowej i przejścia na emeryturę w 1978 r.

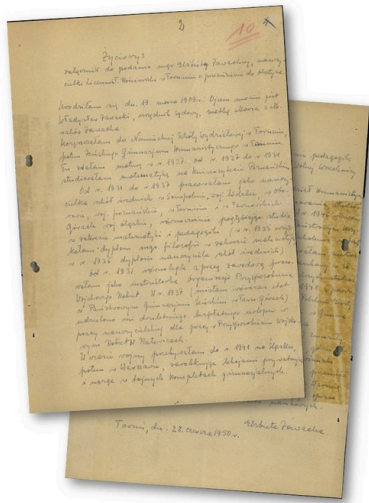
Notatka służbowa z 17 września 1976 r. dotycząca Elżbiety Zawackiej (z zasobu IPN)

Notatka służbowa z 17 września 1976 r. dotycząca Elżbiety Zawackiej (z zasobu IPN)

W 1996 r., na wniosek Rady Wydziału Nauk Historycznych, została mianowana profesorem nauk humanistycznych. Na emeryturze zajęła się ochroną spuścizny historycznej AK oraz upamiętnianiem roli kobiet w jej strukturach. Założyła koło kombatanów AK przy Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” oraz działała w Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskim. Współtworzyła Światowy Związek Żołnierzy AK, w którym objęła

funkcję wiceprezesa Zarządu Głównego. Była inicjatorką powstania fundacji „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej” (od 2009 r. Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej). Dzięki jej finansowemu zaangażowaniu w Warszawie powstał pomnik Wojskowej Służby Kobiet.

**Życiorys odręcznie napisany
przez Elżbietę Zawacką (z zasobu
IPN)**

Elżbieta Zawacka została odznaczona dwukrotnie Orderem Wojennym Virtuti Militari V klasy, pięciokrotnie Krzyżem Walecznych, Orderem Orła Białego, Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski oraz Krzyżem Komandorskim tego orderu z gwiazdą. Gdy w 2002 r. IPN ustanowił Nagrodę „Kustosz Pamięci Narodowej” znalazła się w gronie trzech pierwszych laureatów tego wyjątkowego wyróżnienia. W 2006 r. została awansowana – jako druga kobieta w historii polskich sił zbrojnych – do stopnia generała brygady Wojska Polskiego.

Zmarła 10 stycznia 2009 r. Pochowana została z honorami wojskowymi należnymi generałom Wojska Polskiego na Cmentarzu św. Jerzego w rodzinnym Toruniu.

Elżbieta Zawacka, fotografia z wniosku paszportowego z 3 stycznia 1984 r. (fot. z zasobu IPN)

Więcej interesujących materiałów na profilu Archiwum IPN

COFNIJ SIĘ